

Socialinės stratifikacijos apraiškos švietimo institucijose: Lietuvos atvejis

KĘSTUTIS TRAKŠELYS, DALIA MARTIŠAUSKIENĖ

Klaipėdos universitetas, Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda

El. paštas kestitrask@gmail.com

Straipsnyje analizuojama šiuolaikinė mūsų visuomenės problema – socialinės stratifikacijos apraiškos švietimo institucijose. Ši problema vis gilėja, nes pati švietimo sistema nevisiškai geba ją identifikuoti ir taip mažinti socialinę įtampą, kylančią tarp švietimo bendruomenės narių. Pristatomas Lietuvos mokyklose atliktas tyrimas, kurio metu buvo apklausti socialiai remtini mokiniai. Pateikiami tyrimo rezultatai ir jų interpretacija.

Raktažodžiai: socialinė stratifikacija, socialiai remtini mokiniai, švietimo institutas

---

ĮVADAS

Pagal visuomenių struktūrą ir socialinių institutų vaidmenį, švietimo sistema turėtų būti visuomenės stabilumo garantija. Švietime persipina trys pagrindinės sritys, kurias kadaise aptarė T. Parsonsas (1997): asmenybė, visuomenė ir kultūra. Šios sritys švietimo sistemoje lemia socialinio veikėjo pasirinkimą arba socialinį veiksmą. Švietimas, kaip socialinis institutas, turi atitikti visuomenės lūkesčius ir poreikius, bręstančiai ir besiformuojančiai asmenybei perduoti tautos kultūros elementus. Be abejo, švietimo instituto padėtis transformacijų laikotarpiu priklauso nuo visuomenės pažangos lygio ir vyraujančios kultūros. Švietimas tarnauja įvairių formų reprodukcijai, akumuliuoja ir transformuoja įvairias kultūros formas. Švietimo institutas, atlikdamas jam pavestas funkcijas, turi mažinti socialinę įtampą, taip palaikydamas ir reguliuodamas socialinę tvarką visuomenėje. Visuomenės transformacijos laikotarpiu išryškėja tos švietimo funkcijos, kurios rekonstruoja visuomenę, daro įtaką jos raidai, reaguoja į edukacinius, socialinius, ekonominius ir politinius pokyčius.

Reikšmingas transformacijas patiriančioje visuomenėje švietimas tampa socialinio saugumo garantija, didina socialinę visuomenės sanglaudą ir mažina socialinę atskirtį, apsaugo asmenis nuo įvairių rizikos veiksnių ateityje bei suteikia socialinio mobilumo galimybę. Užtikrintas švietimo prieinamumas įgyja socialinį aspektą, nes ne tik tenkina įvairius švietimo veikėjų bei visuomenės poreikius, bet ir užtikrina socialinį teisingumą.

Visuomenės transformacijos kontekste Lietuvoje išryškėjo nemažai įtampų laukų:

- konfliktiškas požiūris į švietimą keliant jam ambicingus lūkesčius spręsti nelygybės, skurdo, socialinio teisingumo, socialinės sanglaudos, visuotinės gerovės kūrimo, asmeninio pasitenkinimo ir savirealizacijos problemas, kartu nuvertinant švietimą ir neužtikrinant tinkamo finansavimo;

- konfliktas tarp globalaus ir lokalaus – tarp tradicinių ir sekuliarių vertybių; tarp tautinio identiteto ir kosmopolitizmo; tarp tautinės mokyklos koncepcijos ir atvirumo pasaulio kultūroms;
- konfliktas tarp švietimo kuriamų geresnių socialinio mobilumo sąlygų ir elitiškumo tendencijų;
- konfliktas tarp socialinio saugumo ir socialinės rizikos;
- konfliktas tarp humanistinio požiūrio į mokinių ugdymą ir konkurencijos skatinimo.

Tačiau kyla klausimas – ar tai tikrai vyksta mūsų šalies švietimo sistemoje? Ar dabartinė švietimo sistema ir politika atitinka visuomenės poreikius ir lūkesčius bei išpildo jai tradiciškai priskirtus uždavinius? Į šiuos klausimus mėginta atsakyti mokslinėse diskusijose, nes nemažai Lietuvos mokslininkų (Aškiniš 1993; Taljūnaitė 1999, 2004, 2008; Guogis 2000, 2004; Gruževskis 2002; Bučaitė 2003; Barzienė 2005; Mikulionienė 2005; Lazutka ir kt. 2008; Martišauskienė, Trakšėlys 2016; Trakšėlys, Monkevičienė 2017; Martišauskienė, Trakšėlys 2019) analizavo visuomenės transformacijos, kurią lėmė ekonominiai, kultūriniai, politiniai, socialiniai pokyčiai, globalizacija ir kiti veiksniai, gilinosi, kiek tai turi įtakos švietimo instituto ir švietimo politikos kismui, diskursą.

Šio straipsnio tikslas – atlikus tyrimą nustatyti, ar Lietuvos švietimo institute reiškiasi socialinė stratifikacija.

Nors ši tema nuolatos aptariama žiniasklaidoje, tačiau rimtesnių ir solidesnių mokslinių tyrimų pasigendama. Tad straipsnio autoriai, pasinaudoję K. Trakšėlio (2014) sudaryta anketa, ir, remdamiesi 2009–2012 m. duomenimis, atliko pakartotiną tyrimą (2018 vasaris – 2019 m. kovas), tik mažesne imtimi ($n = 324$). Formuluojuant anketos klausimus remtasi „švietimo teisingumo rodiklių sistema“ (Meuret 2001). Minėti teisingumo rodikliai apima tris nelygybės vertinimus: nelygybę tarp asmenų, tarp kategorijų ir grupėje, gyvenančių žemiau skurdo ribos ar socialiai remtinų visuomenės narių.

Apklausti mokiniai, kurie yra iš socialiai remtinų šeimų. Siekta sužinoti, ar jie jaučiasi socialiai, fiziškai ir emociškai saugūs; ar jų socialinė padėtis turi įtakos mokymosi rezultatams, mokytojų ir klasės draugų vertinimui. Pildant anketas klasėje buvo tik apklausėjas. Užpildytas anketas respondentai dėjo į vokus, todėl konfidencialumas buvo garantuotas. Kadangi apklausa vyko klasėje, anketų grįžtamumas – 100 procentų. Apklausa vykdyta 5-iose skirtingo tipo mokyklose. Kadangi tyrimo objektas susijęs su mokiniais ir jų asmenine patirtimi, tyrimas suderintas su mokyklos vadovybe, švietimo pagalbos specialistais ir atliktas mokiniams sutikus. Apklausti 10–12 klasių (II–IV gimnazijos klasių) mokiniai. Šios klasės pasirinktos dėl mokinių amžiaus, nes sprendimą dalyvauti tyrime mokiniai turėjo priimti patys, gebėti tinkamai suvokti tiriamąjį objektą.

SOCIALINĖS STRATIFIKACIJOS APRAIŠKŲ ŠVIETIMO INSTITUCIJOSE TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ

Remiantis aprašomosios statistikos duomenimis, nustatyta, kad „visiškai fiziškai saugūs mokykloje jaučiasi“ tik nedidelė dalis (9 %) socialiai remtinų mokinių, „iš dalies“ fiziškai saugūs jaučiasi 34 %. Tai patvirtina mokslininkų išvalgas (Smokowski ir kt. 2005), kad užgauliojimai, patyčios, įvairaus pobūdžio smurtas vaikams sukelia sunkumų bendraujant: jiems sunkiau sekasi užmegzti ir palaikyti gerus santykius su bendraamžiais, prie jų prisitaikyti, bendraudami jie yra nedrąsūs, įsitempę, drovūs (Povilaitis, Valiukevičiūtė 2005).

Mokyklos bendruomenė yra didelė, ją sudaro mokiniai, tėvai ir pedagogai. Svarbu, kad vaikas gerai jaustųsi pačioje mokykloje ir klasėje. T. Tamošiūno (2000) teigimu, mokykla, skirstydama individus ne vien tik pagal jų edukacinius gebėjimus, bet ir pagal šeimos ekonominę padėtį, neretai prisideda prie socialinės hierarchijos reprodukovimo, tai ypač ryšku tais atvejais, kai skiriasi sociokultūrinės galimybės. Tai pastebima klasėje, išryškėja santykiuose su bendraamžiais, parodo mokymosi motyvacija ir savijauta mokykloje. Tačiau tyrimo dalyvių nuomone, mokyklos mikroklimatas jiems yra tik iš dalies palankus (32 %), o 25 % teigia, kad jis jiems nepalankus ir nepriimtinas. D. Valeckienės (2007) teigimu, savijauta mokykloje turi įtakos tolesniam individo gyvenimui ir ateityje kylančioms bendravimo problemoms.

Mokiniai demonstruoja savo žinias, gebėjimus, dalyvauja formaliajame ir neformaliajame ugdyme, todėl labai svarbu, kokios nuotaikos vyrauja klasėje, kokie santykiai tarp klases draugų, auklėtojos ir kt. Nustatyta, kad tik 11 % tyrimo dalyvių „klasėje jaučiasi visiškai saugūs ir užtikrinti“. Taip pat dauguma (47 %) šios grupės respondentų mano, kad „klasėje nuolat tvyro įtampa ir slegianti nuotaika“.

Mokinio saugumui svarbi bendraamžių nuomonė ir pritapimas prie jų. Paaugliai nori būti pripažinti, turėti draugų, su kuriais galėtų leisti laisvalaikį, bendrauti. Respondentų atsakymai patvirtina, kad nepritapimas prie bendraamžių sukelia nesaugumo jausmą, „prie bendraamžių nepritampa ir nesaugiai jaučiasi“ 29 % respondentų. Teiginį „jaučiuosi nesaugus, nes mano tėvai nėra pasiturintys“ kaip teisingą patvirtino 47 % tyrimo dalyvių. Darytina išvada, kad saugumui (fiziniam, socialiniam) mokykloje lemiamos įtakos turi tėvų turtinė padėtis. Juk tėvai vaikams dažniausiai ir yra saugumo garantas, jiems gali pasipasakoti, pasiguosti, tėvai gali apginti vaikų interesus. Jeigu tokių santykių nėra arba tėvai nėra linkę domėtis vaiko pasiekimais ir bendradarbiauti su švietimo institucija, tada vaikas jaučiasi silpnas ir paliktas vienas su savo (ne)sėkmėmis, išgyvenimais, baimėmis. Finansinė padėtis, remiantis respondentų atsakymais, turi įtakos savijautai ir savivertei. Reikėtų pažymėti, kad respondentai buvo atrinkti atsižvelgus į mokyklų sudarytus socialiai remtinių mokinių sąrašus. Teiginiui „esu saugus, nes mano tėvai turtingi“ nepritarė 51 % šios grupės respondentų. Respondentai pabrėžė, kad dažniausiai „bendrauja su savo socialinio sluoksnio atstovais“ (61 %), buriasi į grupes, nes čia jaučiasi reikalingi ir suprasti. Mokykloje ir klasėje dauguma (51 %) tyrimo dalyvių „jaučiasi nesuprasti ir nereikalingi“.

Socialinis gyvenimas atskleidžia visuomenės narį kaip individualybę, todėl priklausymas konkrečiam socialiniam sluoksniui formuoja naujas nuostatas, vertybes ir atitinkamą gyvenimo būdą. Pastebima, kad atsiradus turbinei nelygybei didėja ir išsilavinimo galimybių skirtumai, ypač siekiant aukštesnio išsilavinimo. B. Bitino teigimu (2000), lygias ugdymo galimybes riboja socialinis susiskaldymas, kurį mokslininkas įžvelgia dabartinėje visuomenėje. Akivaizdu, kad socialiniam elitui priklausantys vaikai turi daugiau galimybių pasirengti tinkamai atlikti socialinį vaidmenį, palyginti su vaikais iš kitų socialinių sluoksnių.

Atlikus tyrimą nustatyta, kad dauguma tyrimo dalyvių save dažniausiai priskiria viduriniajam (61 %), 12 % – žemesniam socialiniams sluoksniams. J. Damaševičiūtė ir I. Gailienė (2001) pažymi, kad mokinio socialinis statusas, įsitvirtinęs jau vaikystėje (paprastai tai nutinka pradinėse klasėse), dažniausiai nekinta. Todėl vaikai jau nuo ankstyvos vaikystės save identifikuoja kaip tam tikros socialinės klasės atstovą. Kad dabartinėje visuomenėje svarbus socialinis statusas, patvirtina faktas, jog abiejų grupių respondentai sutinka, kad „pasirenkant draugus svarbi jų turtinė padėtis“ – taip mano 62 % tyrimo dalyvių.

Mokytojų ir mokyklos bendruomenės nebyliai toleruojama diskriminacija, jų negebėjimas dirbti visuomenės socialinės stratifikacijos sąlygomis tyrimo dalyviams leidžia manyti, kad dėl „turtinės padėties jie yra diskriminuojami ir žeminami net pačių pedagogų“ (58 %).

„Dėl mokytojų ir bendraamžių patiriamos diskriminacijos“ tyrimo dalyviai dažnai pasijunta neįvertinti, nesuprasti, tai patvirtino daugiau nei pusė (57 %) apklaustųjų.

Tyrimo dalyvių teigimu (37 %), jie ne visada gali sulaukti pagalbos ir iš švietimo sistemos specialistų, pasikalbėti dėl fizinio, psichologinio smurto su mokyklos administracija, socialine pedagoge ar psichologe. Autoriai (Merfledaitė 1999; Indrašienė ir kt. 2003) siūlo vaikams, ypač iš rizikos grupės šeimų, teikti daugiau socialinės, pedagoginės ir psichologinės pagalbos. G. Navaitis (2001) įsitikinęs, kad mokiniai suvokia mokytojų diferencinį elgesį jų atžvilgiu: dauguma išvelgia pedagogų empatijos stoką, nesupratimą, nenorėjimą bendrauti ir kt. R. I. Arendso (1998) manymu, šeimos socialinis statusas turi lemiamą reikšmę mokytojų nuomonėms, vertinimui ir ateičiai. Tad jausdami nuolatinį mokyklos bendruomenės neigiamą požiūrį, respondentai nepasitiki mokyklos specialistais ir patys bando spręsti juos užgriuvusias problemas: vieni tyliai išmoksta būti „savo vietoje“, kiti agresyviai, dažnai burdamiesi į grupes, kovoja už savo teises ir pripažinimą. Nesulaukę tinkamos specialistų pagalbos, šalinami iš mokyklos. Tada jie grįžta į savo šeimą, kurioje dažnai pradeda ankstyvą lytinį gyvenimą, neįgyja išsilavinimo, sukuria šeimą. Istorija kartojasi: ir vėl jie bei jų vaikai tampa socialiai remtiniais asmenimis. T. Tamošiūno (2000) teigimu, mokykla teikdama išsilavinimą atlieka mokinių dislokacijos funkciją: asmenys pagal įgytą išsilavinimą gauna geresnį arba blogesnį darbą, pakliūna į aukštesnius ar žemesnius socialinius sluoksnius, naudojami skirtinga socialine galia.

IŠVADOS

Atlikus tyrimą nustatyta, kad dažniausiai socialiai remtini mokiniai įvardija šias švietimo prieinamumą ir lygiavertį dalyvavimą ugdymo ir ugdymosi procese esančias problemas, kurios lemia socialinės stratifikacijos apraiškas švietimo institucijose: pedagogų ir bendraamžių socialiai remtinų mokinių diferencijavimas pagal visuomeninę, turtinę tėvų padėtį; mokinių ir pedagogų efektyvaus bendravimo ir bendradarbiavimo stoka; socialiai remtiniams mokiniams nepalankus mokyklos ir klasės mikroklimatas; laiku ir tinkamai nesuteikiama švietimo pagalbos specialistų parama ir konsultacija.

Išryškėjo daug įtampos laukų tarp tyrimo dalyvių ir kitų švietimo bendruomenės narių: konfliktiškas požiūris į švietimą keliant jam ambicingus lūkesčius spręsti nelygybės, skurdo, socialinio teisingumo, socialinės sanglaudos, visuotinės gerovės kūrimo, asmeninio pasitenkinimo ir savirealizacijos problemas; konfliktas tarp kuriamų geresnių socialinio mobilumo sąlygų ir elitiškumo tendencijų; konfliktas tarp socialinio saugumo ir socialinės rizikos. Visa tai lėmė įvairias švietimo sistemos problemas, su kuriomis susiduria socialiai remtini ir finansiškai sunkiau gyventys mokiniai. Neišspręstos problemos daro įtaką didėjančiai socialinei stratifikacijai mokykloje. Tai prieštarauja švietimo instituto prigimčiai, nes jis turi garantuoti visų socialinių grupių narių įtraukimą į visuomenę. Išsilavinimas padeda pagrindą sėkmingai tęsti studijas aukštojoje mokykloje ir daro įtaką asmens socialinei bei kultūrinei reprodukcijai.

Gauta 2019 06 06
Priimta 2019 11 15

Literatūra

1. Arends, R. I. 1998. *Mokomės mokyti*. Vilnius: Margi raštai.
2. Aškiniš, A. 1993. *Naujos socialinės grupės ir jų interesai. Žmogaus interesai ir dabartis*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
3. Bitinas, B. 2000. *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
4. Brazienė, R. 2005. *Socialinės stratifikacijos skaitiniai*. Kaunas: Technologija.
5. Bučaitė, V. 2003. „Socialinė atskirtis šalyse kandidatėse į Europos Sąjungą“, iš *JT biuletenis Lietuva*. Nr. 34. Vilnius, 7–12.

6. Damaševičiūtė, J.; Gailienė, I. 2001. „Sėkmės motyvacijos problema mokykloje ir gyvenime“, *Pedagogika* 54: 60.
7. Gruževskis, B. 2002. *Žmogaus socialinė raida. Užimtumas*. Vilnius: Justitia.
8. Guogis, A. 2000. *Socialiniai politikos modeliai*. Vilnius: Eugrimas.
9. Guogis, A. 2004. „Globalizacijos poveikis socialinei apsaugai ir socialinei atskirčiai“, *Politologija* 4(36): 78–109.
10. Indrašienė, V.; Kvietkienė, G.; Merfeldaitė, O. 2003. „Tarpdalykinės socialinės-pedagoginės pagalbos komandos veiklos modelis, sprendžiant vaikų socialinės atskirties problemas“, *Tiltai* 4(41): 97–108.
11. Lazutka, R.; Žalimienė, L.; Skučienė, D.; Ivaškaitė-Tamošiūnė, V.; Šumskaitė, L. 2008. *Socialinė parama Lietuvoje: remiamųjų padėtis ir paramos rezultatai*. Vilnius. Socialinių tyrimų centras.
12. Martišauskienė, D.; Trakšėlys, K. 2016. *Švietimo paslaugų kokybės valdymo kontūrai: efektyvumas, rezultatyvumas, naudingumas, prieinamumas*. Monografija. Klaipėda: S. Jokūžio leidykla-spaustuvė.
13. Martišauskienė, D.; Trakšėlys, K. 2019. *Profesinio mokymo proceso kokybės valdymas*. Mokslo studija. Klaipėda: S. Jokūžio leidykla-spaustuvė.
14. Meuret, D. 2001. 'School Equity as a Matter of Justice, in *Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*, eds. W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 93–112.
15. Mikulionienė, S. 2005. „Socialinė atskirtis: sąvokos samprata ir vartoseną Lietuvoje“, *Socialinis darbas* (2): 20–32.
16. Navaitis, G. 2001. *Psichologinė parama paaugliui*. Vilnius: Kronta.
17. Parsons, T. 1997. *The Social System*. New York: The Free Press.
18. Smokowski, P. R.; Kopasz, K. H. 2005. 'Bullying in School: An Overview of Types, Effects, Family Characteristics, and Intervention Strategies', *Children and Schools* 22(2): 101–110.
19. Taljūnaitė, M. 2008. *Tautinio identiteto sociologiniai tyrimai Lietuvoje (iki 2005)*. Lietuviškojo identiteto trajektorijos. Kaunas: VDU.
20. Taljūnaitė, M. 2004. „Pilietybė ir socialinė atskirtis šiuolaikinėje Europoje“, *Filosofija. Sociologija* 4: 46–49.
21. Taljūnaitė, M. (sud.). 1999. *Socialinis struktūrinimasis pokyčių metu. Socialinis struktūrinimasis ir jo požinimas*. Vilnius, 54–100.
22. Tamošiūnas, T. 2000. *Vidurinės mokyklos edukacinis kryptingumas įvairiautiniėje aplinkoje*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
23. Trakšėlys, K. 2014. *Švietimo prieinamumas Lietuvos visuomenės transformacijos kontekste (1990–2010)*. Daktaro disertacija. Lietuvos edukologijos universitetas.
24. Trakšėlys, K.; Monkevičienė, O. 2017. „Socialinės atskirties raiška mokyklos visiems idėjų kontekste: mokinių balsas“, *iš Mokslu grįsto švietimo link*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 83–116.
25. Valeckienė, D. 2007. „Patyčių tarp bendraamžių prevencijos strategijų mokykloje analizė: užsienio šalių patirtis“, *Tiltai* 4: 53–52.

KĘSTUTIS TRAKŠELYS, DALIA MARTIŠAUSKIENĖ

Social Stratifications in Applications in Education Institutions: Lithuanian Case

Summary

The article analyses the contemporary problem of our society – manifestations of social stratification in educational institutions. This problem is getting worse as the education system itself is not fully capable of identifying it and thereby reducing the social tension between the members of the educational community. The article presents the research carried out in Lithuanian schools, during which socially disadvantaged pupils were interviewed. The results of the research and their interpretation are presented.

Keywords: social stratification, socially disadvantaged pupils, educational institute